

DEĞİŞİM, BİLGİ VE İNANÇ

Zafer CİRHİNLİOĞLU

Giriş

Hiç şüphe yok ki, ülkemiz çok hızlı bir değişim süreci içerisinde. Etrafımızda olup bitenlere, önemli/önemsiz bulduğumuz olaylara baktığımızda her şeyin hızla değiştiğini görmemiz ya da hissetmemiz mümkündür. Düşüncelerimiz, alışkanlıklarımız, kullandığımız eşyalar, giysilerimiz, yiyeceklerimiz, evlerimiz, arabalarımız, müziğimiz, edebiyatımız kısaca her şeyimiz çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Bugün önem verdiğimiz, değerli bulduğunuz konular hemen yarın en istemediğimiz ya da en beğenmediğimiz konular arasına girivermektedir. Üzüntülerimiz, sevinçlerimiz çabukça eskimekte, bireysel ve toplumsal gündemimiz yıldırım hızı ile farklılaşmakta ve bizler buna ayak uydurmaya çalışarak varlığımızı sürdürme gayret etmekteyiz. Hayatımızda her şey saman alevi gibi; bir anda büyüyor ve küçülüyor. Hızlı değişim karşısında bocalayabiliyoruz; nasıl bir tutum takınacağımıza karar veremiyoruz. Etrafımızda olup bitenlerle mücadele edip etmemeye ya da mücadeleye değil değmeyeceğini kestiremiyoruz. Hızlı değişim, bilgi sistemlerimizi olduğu kadar inanç sistemlerimizi de derinden etkilemeye devam etmektedir.

Değişimin Boyutu

Kendimiz değişirken çevremizde olup biten her şey de değişmektedir.

Kendi değişimlerimizi takip ederken çevremizi izleyemez oluyoruz ya da çevremizde neler olup bittiğini kavramaya çalışsak kendimizi ihmal edebiliyoruz. Hızlı değişim her yerde her zaman bizimle birlikte, bizi sıkıştırıyor ve kendisine uymamızı istiyor. Değişime ayak uydurmak isterken, ondan kopmamaya çalışırken yoruluyoruz, enerjimizi tüketiyoruz. Neye sarılacağımıza, neye güveneceğimize şaşırır bir duruma iteklenebiliyoruz.

Oluşmasında hiçbir katkımızın olmadığı birçok toplumsal olay, kendi içimizde olup biten psikolojik süreçlerden çok daha fazla rol oynamaktadır hayatımızda. Alınan ekonomik kararlar kadar ülkemiz dışında vuku bulan siyasal gelişmeler de bizim bireysel gidişatımızda/bireysel kaderimizde ciddi roller oynamaktadır.

Teknolojik gelişmeleri bir kenara bırakacak olsak bile siyasal olaylar o kadar baş döndürücü hızla gelişmelerini sürdürmektedir ki, neredeyse bir insan

ömrü içinde birkaç kez insan hayatı radikal bir şekilde değişmektedir. Bir anda çıkar birlikteliklerinin ya da çıkar çatışmalarının ortasında kendimizi buluveriyoruz. Örneğin, AB'ye düğün dernek havasında kabul edileceğimizi düşünürken bir iki yıl geçmeden neredeyse tüm AB ülkelerini düşmanımız olarak görebiliyoruz. Bir an AB ülkelerinin bize tarih boyunca ne kadar yakın olduklarını, teknolojiyi, bilimi, siyaseti onlardan aldığımızı hatırlayarak övgüler düzerken hemen ertesinde, “çağdaş uygarlık”tan kesinlikle Avrupa memleketlerinin anlaşılmasında gerektiğini, bunun herhangi bir yerde yazılı olarak bulunmadığını iddia edebiliyor, AB’nden hızla uzaklaşmaya çalışıyoruz. Buna karşı çıkanları ya da daha suhuletle davranılmasını salık verenleri dahi neredeyse “vatan haini” ilan edebiliyoruz. Yüzümüze gülenlere çabuk kanıyor, eleştirenleri “düşman” ilan edebiliyoruz. Daha da ilginç bu yaklaşımların hızlı değişime nasıl uyacağımız ya da uyamadığımızdan kaynaklandığının bilincine erişemiyoruz. Değişen koşullara düşüncemizi, bakış açılarımızı uydurmaya çalışıyoruz. Oysa düşüncemiz fikirlerimiz ve tutumlarımız ile koşulları değiştirmeye çalışmamız gerekirken, onları değişen koşullarla uyandırmaya çalışıyoruz. Hızlı ama düşündüğümüzden çok daha hızlı değişim süreçlerinden geçtiğimizi fark etmiyoruz, belki de kabullenmek/görmek istemiyoruz. Hissi düzeyde bunu algılasak bile algılarımızı bilinçle birleştiremiyoruz.

Teknolojik gelişmelere uyum sağlamaya, dünyanın geri kalan kısmından kopmamaya büyük özen gösteriyoruz. Bilimsel teknolojik buluş yapmada geri kalışımızı ya da gevşek davranışımızı hiç değilse bu yolla kapatmaya çalışıyoruz. Örneğin cep telefonlarının keşfinde ya da geliştirilmesinde çok katkımız olmadığı halde Avrupa’nın en hızlı cep telefonlaşan ülkesi olabiliyoruz. Büyüğümüz küçüğümüz, zenginimiz fakirimiz sağlığa zararlı olabileceği söylenen ve zaman zaman ödememiz gereken ağır fatura yüklerine ses çıkarmadan kuzulaşıveriyoruz. Kısacası uyum sağlamayı işimize geldiği alanlarda hızla gösterebiliyoruz.

Yaklaşık yüz yıllık tarihi olan Cumhuriyetimizin de bu hızlı değişim sürecinden geçtiğini, onun nimetlerinden yararlandığını ve külfetlerine de katlandığını ileri sürebiliriz. Örneğin, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında sanayimiz hemen hemen hiç yokken günümüzde birçok Avrupa ülkesine sanayi mamulü satabilmekteyiz. Okuryazar sayısı çok sınırlıyken, üniversite bitirmişlerimize iş bulmada zorlanıyoruz. Parti kurmada ve geliştirmede türlü türlü sorunlarımız varken günümüzde onlarca partiden yüzlerce farklı görüşten söz etmek mümkün olabilmektedir. İletişim ve ulaşım olanaklarını kullanarak ülkemizde mobilize olmak her maddi olanağa sahip kimse için mümkün olsa bile, uçakla ucuz ulaşım ayrı bir önem atfediyoruz. Kısacası toplumsal olarak çok hızlı bir değişim yaşıyoruz ve değişim, düşünebileceğimiz her alana derinlemesine sinmiş bir durumda bulunmaktadır.

Belki de en derinden yaşadığımız değişim ve dönüşüm hareketleri kültürel alanda cereyan etmektedir. Kültürel alandan anlayacağımız çok çeşitli yaşam alanlarıdır; giyim kuşam geleneğimiz olduğu kadar Türkçemiz, sanatımız, tüketim kalıplarımız inanç sistemlerimiz hep kültürel alanı oluşturmaktadır. Gerçekten de kültürümüz de hızla değişmekte ve bizler bunu çoğu zaman fark etmekte gecikmiş bir halde kalmaktayız. Çünkü günlük hayatımız bizi o kadar meşgul ediyor ki, kültürel öğelerdeki değişimi gözlemleyecek zamanımız olmamaktadır. Ne zaman durup etrafımıza bakacak olsak ve bunu da samimiyet ile yapsak, işte o zaman yıllar içerisinde nasıl da her şeyin farklılaştığını kavrayıveriyoruz.

Değişimden kültürel hayatımızın önemli bir parçasını oluşturan inanç sistemlerimiz de nasibine düşeni almaktadır. Her ne kadar inanç sistemleri özlerinde “dogmalar” yani değişmeyen kuralları barındırırsa da inançları algılayışlarımız ve uygulamaya aktarış tarzlarımız radikal şekilde değişmektedir. Örneğin en azından giyim tarzlarındaki değişimlere uyarak bireylerin inançsal temeldeki giyim tarzları da değişmektedir. Mimarideki tarzlar değiştikçe ibadethanelerin de tarzları değişmektedir. Baskı teknikleri değiştikçe okuduğumuz kitapların da nitelikleri değişmektedir. Kısacası her şeyin değişmekte olduğu bir dönemde inanç alanlarımız da değişmektedir. Toplumsal yaşamımızda bir dönemde inanç sistemleri çok rol oynamazken diğer bir dönemde hâkim bir rol üstlenebilmektedir. Ülkemiz özellikle böyle bir dönemi 1980 yılının öncesi ve sonrasında yaşamış bulunmaktadır.

Hatırlanacağı gibi, 1980 öncesinde toplumumuzu derinden sarsan bir siyasi kriz dönemi yaşanmıştı. Siyaset neredeyse kilitlenmiş, seçilmesi anayasal zorunluluk olan Cumhurbaşkanı seçilememiş, hükümetlerin biri gelmiş diğeri gitmiştir. Şehirlerde kurtarılmış bölgeler ilan edilmiş, devletin gücü kırılmak istenmiştir. Siyasi parti liderleri resmi törenlerde dahi birbirleri ile konuşmaz olmuşlar, kıyasıya siyasi rekabetin sonu alınamamıştır. Ülkemizin ekonomik durumu da bundan farksızdı. Kuyruklar caddeler boyu uzar, milli takımları yurt dışına gönderecek döviz hazineye dahi bulunamazdı. Yağ, tıp, petrol karaborsada satılır, tüm malların fiyatı neredeyse günlük olarak değişirdi.

İdeolojik olarak ülkemiz neredeyse darmadağın bir haldeydi. Marksist-Leninist örgütler sokaktaki siyasete hakim olmak isterlerken, bunlara karşı devleti koruduklarını düşünen sağ eğilimli aşırı uçlar birbirlerini sokaklarda öldürürlerdi. Diğer yanda da bazı grupların da insan öldürdüğünü kabul etmeyen ve bunu itiraf etmeyeceğini söyleyen siyasi büyükler vardı. Merkez grupta yer alan siyasilerle aşırı uçlardakiler birbirlerine karışmış, hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdi. Marksist ideoloji, sosyal demokrasi ile sınırlarını aleni olarak çizmeye çalışırken, aşırı sağ aşırı milliyetçi duyguları ile merkez sağdan kendisine ayrı bir yol açmaya çalışıyordu. Bu siyasi yelpazede ise dini yönelimleri siyasi arenaya aktarmaya çalışan gruplar da yok değildi.

Ancak çok türünden söz edilebilecek olan dinsel-siyasal eğilimler sokak hâkimiyeti mücadelesinin çok fazlaca içerisinde olmadığından gündem oluşturmakta güçlük çekerlerdi. Yine de iktidarın şurasından burasından yakalamayı zaman zaman başarabilirlerdi. Halkın ise bu tür siyasallaşmaya çok rağbet ettiği görülmezdi. Dinsel yaklaşımlar, çok inançsal düzeyin dışına çıkmadan toplumsal bir mesele gibi algılanmazdı. Daha çok halledilmiş bir konu konumunda kalmış gibi görünürdü. Örneğin “çok hukuklu bir şekilde yaşayalım” gibi bir konu ne akla gelir ne de entelektüel alanın ana tartışma konularından birisini oluştururdu. Din, bireysel bir alanda kalır toplumsal anlamı pek sorgulanmazdı. Kimin nasıl giyineceği, hangi giysinin daha uygun olacağı gibi konular toplumsal gündemimizde hiç yer almazdı. Okullarda/üniversitelerde başı örtük ya da açık kız öğrenciler olsa bile bunun bir tartışma konusu olabileceği ya da olması gerektiği gibi bir konu kimsenin aklına gelmezdi. Başı örtük kız öğrenciler hemen hemen kimsenin dikkatini çekmez kimse de bir söz söylemezdi. Kısacası bu konu halkın ya da kamuoyunun gündeminde hiç yoktu. Belki de hiç kimsenin bu konuları konuşabilecek enerjisi yoktu. Çünkü ülkemiz öyle bir kan gölü haline gelmeye başlamıştı ki günde on beş genç ölüyor, üniversiteler bir ay açıksa diğer birkaç ay kapanmak ya da tatil edilmek zorunda kalıyordu. İdeolojik tartışmalar, genel olarak Marksist ideolojinin pozitif ya da negatif yönlerinin tartışılması şeklinde sürüp gidiyordu.

Bütün bu olumsuz siyasal, ekonomik ve kültürel koşullara 12 Eylül 1980 tarihi ile birlikte bir son verilmek istendi. Türk ordusu emir komuta zinciri içerisinde yönetime el koydu. Siyasiler ülkenin sürüklendiği olumsuz koşullardan sorumlu tutularak idareden uzaklaştırıldılar ve bir kısmı gözetim altında tutuldu. Takiben, uzun yıllar siyasetten uzaklaştırıldılar. Ülkemizin ekonomik siyasal ve kültürel olarak yeniden rayına oturabilmesi için çeşitli tedbirler alınmaya başlandı. Demokrasi yeniden tanımlandı, kurumsal değişikliklere gidilerek devletin etki alanı yeniden düzenlendi. Özellikle yabancı ideolojilerin Türk gençleri üzerindeki etkisi fark edilmiş olduğundan bu etki kırılmaya çalışıldı. Ancak bunun nasıl yapılabileceği hususunda net bir karar olmadığından biraz da el yordamıyla neticeye ulaşılacak istenmişti. Bu tür uygulamaların başında Atatürk ilke ve inkılâplarının yeniden ve daha etkili bir biçimde tanıtılması için çeşitli aktif propaganda teknikleri kullanıldı. Bunlardan bazıları direkt, bazıları endirekt propaganda türleriydi. Bu tür ideolojik yenilenmeye karşın yine de eksik kalan bir nokta vardı. Özellikle Marksist Leninist düşüncenin inançsal sistemlere ilişkin ileriye sürdüklerinin de gençler üzerindeki etkisinin kırılması gerekiyordu. Bu konu propagandalarda eksik kalıyordu. İnanç sistemlerinin bireysel yaşam bakımından önemi göz önüne alındığında muhakkak suretle inanç sistemine yönelik bir program yapılandığı takdirde yeni neslin kültürel kayıplara açık olacağı düşünülürdü. O halde halkın zaten içtenlikle bağlı olduğu ve kendi içinde tarihsel anlamını kuvvetle

muhafaza ettiği İslam dinine yeniden vurgu yapılmasında, hatta boyutunun genişletilmesinde yeni idareciler tarafından bir sakınca görülmemiştir. Bir anlamda “inanç sisteminin” hatırlanacağı yeni bir döneme girildiğinden söz etmek mümkündür. Örneğin o güne kadar ilk ve ortaokullarda seçmeli olarak programda olan din dersleri artık her öğrencinin okuması zorunlu olan dersler arasında giriverdi. Siyasi liderler siyasi tezlerini savunabilmek için dinsel göndermelerde bulundular. Söylev ve demeçlerinde Kuran’dan alıntılarla siyasal söylemlerini kuvvetlendirmeye çalıştılar hatta bu yolla halkın daha fazlaca güvenini kazanmaya çalıştılar. Böylece önümüze yeni açılan bu tarihsel dönemde din ve inanç sistemi başvuru merkezi haline gelmeye başlamış ve Cumhuriyet tarihimizde ilk defa toplumsal gidişatımızda tersine bir seyir izleyerek toplumumuzu yeniden kurmada gelenekselliği vurgulamak için kullanılmış oldu.

Hiç şüphe yok ki, inanç sistemleri toplumsal hayatın çok önemli bir yanını oluşturmaktadır. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında da bunun farkında olan yöneticiler inanç sistemlerinin pozitif gelişmeye katkısını talep etmişler ve uygulamada bunun faydasını görmüşlerdir. Ancak bu dönemdeki farklılık, toplumsal hayatımızın modernleşmesine katkı yapacak yaklaşımların yerini inanç tartışmalarının almış olmasıdır. Örneğin Türkiye’nin laik yapısı hemen hemen her dönemde entelektüel ortamlarda tartışma zemini bulmuş olmasına karşın 1980 sonrası dönemde olduğu gibi çok geniş kesimlerce hiçbir zaman tartışmaya açılmamıştı. Vurgulamak gerekirse, ülkemizde din konusunun geniş kesimlerce her boyutuyla tartışmaya açılmasında 1980 sonrası cereyan eden siyasi gelişmelerin katkısı büyük olmuştur. Tabii bunda ülkemiz dışındaki olayların da katkısı şüphesiz azımsanamayacak ölçüdedir.

Yine hatırlanacağı gibi, 1980’li yılların sonuna doğru Doğu Blok’u ya da Demir Perde ülkeleri denilen, genellikle Sovyetler Birliği içinde yer alan ve bu birliğe paktlar aracılığı ile bağlı olan Sosyalizm ile yönetilen ülkelerde büyük siyasi çalkalanmalar olmuştu. Örneğin Polonya’nın Gdansk bölgesinde sonradan bu ülkeye Cumhurbaşkanı olacak olan Leh Valessa adlı sendika liderinin başlattığı, önceleri işçi hakları temelinde protesto gibi başlayan ancak sonraları bir tür hükümete ve rejime karşı ayaklanmaya dönüşen gösterilerle Doğu Bloğu sallanmaya başlamıştı. Bu ülkedeki karışıklıkları Doğu Almanya’daki gençlik hareketleri izledi. Bu hareket iki Almanyanın yapay bir şekilde parçalandığını ileri sürüyor ve yeniden birleşmeyi arzuluyordu. O zamanki Sovyetler Birliği yöneticileri Yumuşama ve Açıklık politikaları ile bu tür “kimlik ve kişilik bulma” arayışlarını cevaplamak istemiş olsa bile bunda başarılı olamamışlardı ve Sovyetler Bloğu nihayetinde çöktü. Çöküşü takiben bir tür imparatorluğu andıran bu ülkeden içinde Türk Cumhuriyetlerinin de bulunduğu çok sayıda bağımsız ülke çıktı. Daha da ilginç kendiliğinden ya da olağan tarihsel bir gerçekleşme olarak düşünülen bu dağılma sürecinin aslında

Batı ülkelerinin istediği bir gelişme olmasıydı. Dolayısıyla, Batı ülkelerinin bu dağılmada hiç de rolleri olmadığı iddia edilemez. Hiç de edilmemiştir. Tam aksine Sovyetler Birliğinin çöküşü Batı kapitalizminin bir zaferi olarak lanse edilmiştir.

Doğu Bloğu ülkeleri ideolojileri gereği dinsel açılımlara pek yer vermezlerdi. Oysa kapitalist Avrupa, ilerde daha çok açıklayacağımız gibi, sermaye gelişimlerini büyük ölçüde inanç sistemlerini dışlamadan başarabilmişlerdi. Bu bakımdan da sosyalist bloğu oluşturan ister Hıristiyan ister Müslüman olsun, ister küçük ister büyük olsun, her devlete dini inanışlarını hatırlatmaktan geri durmadılar. Ünlü “yeşil kuşak” projesini geliştirip hayata aktararak düşman ilan ettikleri söz konusu ideolojiyi çember altına almayı başardılar. Daha yakın oldukları Hıristiyan gelenekleri kullanarak Sovyetlerdeki Kilisenin yeniden canlanmasını sağladılar. Bunu da halka, dinlerini ve dinsel kurumları yeniden hatırlatarak yaptılar.

Özellikle Sovyet Blok yıkılınca ortaya çıkan ideolojik boşluk hiç şüphe yok ki yıkılışında önemli rol oynayan inanç sistemlerince dolduruldu. Siyasette ve kültür hayatında hiçbir zaman bir vakumdan söz edilemeyeceğinden dolayı inanç sistemlerinin toplumsal hayattaki vazgeçilemez yerini kazanması hiç de zor olmadı. Sovyetlerde Kilise kolayca güçlendi, Müslüman ülkelerde ibadet tarihsel anlamını yeniden kazandı. Din toplumsal hayatın içerisine yeniden ve bekliden de daha aktif olarak girmiş oldu.

Ülkemiz de bu gelişmelerin dışında değildi. Sovyetler Birliğinin yıkılması ve sözünü ettiğimiz dinsel uyanış zorunlu olarak ülkemizde de etkisini gösterdi. Bu, umulandan çok daha kolay oldu. Çünkü uluslararası uyanış öyle bir zamanda vuku bulmuştu ki ülkemiz tam da 1980 sonrası yeniden yapılanma sürecinde dinin oynayabileceği roller hususunda belli bir mutabakata varmış durumdaydı. Böylece hem içerdeki hem de dışarıdaki koşullar toplumsal hayatımızda dinin etkinliğini artıracak gelişmelerin hız kazanmasını sağlamış oldu. Gerçekten de günümüzdeki toplumsal gelişmeler göz önünde tutulduğunda dinsel tartışmaların entelektüel arenada hızla hâkimiyet kazanmasının tesadüfi olmadığını tam da burada sözünü ettiğimiz iç ve dış dinamiklerle ilgili olduğunu fark edebileceğiz.

O halde toplumsal olaylarla bu kadar içli dışlı olan inanç sistemlerindeki bu dönüşümler sosyal bilimlerin de dikkatini çekmek durumundadır. Çünkü inançların bireysel boyutu olduğu gibi toplumsal boyutu da bilimsel araştırmaların konu alanındadır. Bu çalışmanın birinci bölümünde çoğunlukla birey ile inançlar ya da din arasındaki ilişkiler irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde de gittikçe toplumsal hayatımızda etkinliğini artırdığını düşündüğümüz inanç sisteminin toplumsal boyutu irdelenmeye çalışılacaktır. Bu irdilemedeki amaç dinin yapısını anlamadan çok,

toplumumuzun yapısını anlamaya yönelik olacaktır. Birinci konu takdir edileceği gibi daha çok teoloji alanı ve teologların çalışma alanı ile ilgili durmaktadır. Hâlbuki toplumun yapısını anlamak ve buna etki eden faktörleri ortaya çıkarmak daha ziyade sosyolojinin ve toplum bilimlerin vazifesidir. Bu ayrımı göz önünde bulundurarak ve hiç unutmuyarak ülkemizin gelişim ve kalkınma süreci ile yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz inanç sistemlerinin toplumsal kökenlerini ele almak ve bunları ele alan Batılı kurumları sunmak ve bunlar üzerinde düşünmek bu bölümün konusu olacaktır.

Bilgi, İnanç ve Değer

Sadece toplumumuzda yaşayan eğitimli eğitimsiz bireyler değil üniversite öğrencilerimiz dahi çoğu zaman bu üç kavram arasındaki ince ayrımları birbirine karıştırmaktadır. Oysa kavramları doğru olarak kullanmadığımız takdirde söylemek istediklerimizi net bir biçimde dile getiriyor değilizdir. Birbirimizi yeteri kadar ve doğru bir şekilde anlayabilmemizin yolu düşündüklerimizi doğru kavramlarla dile getirmenin çeşitli şekillerini keşfetmemizden geçmektedir. Bu bakımdan kısaca bu üç kavramın temel olarak neyi anlattığına değinmekte fayda vardır. Böylece nasıl bir alanla uğraştığımızı da daha iyi kavramamız mümkün olabilecektir.

Bilgi aslında hemen hemen her alanın kavramıdır. Çünkü birçok alanda bilgiden söz edebiliriz. Her bilgiden söz edişimizde bir bağlantıdan, bir bağdan da söz ediyoruz. Farkında oluruz ya da olmayız ama bilgi söz konusu ise her zaman bir bağ vardır. Bu bağ özne dediğimiz bilgi etkinliğinde bulunan kimse ile nesne dediğimiz, hakkında bilgi ürettiğimiz varlıklar arasındadır. O halde bilginin olabilmesi için her şeyden önce bir “bilen’in-öznenin” bir de bilinen’in-nesnenin” olması gerekmektedir, diyebiliriz. Bilinen daima bir kişidir. Bu durumda bilgi sadece insana mahsusudur. Örneğin “masa kahverengidir” dediğimizde bunu ancak masaya bakarak söyleyebiliyoruz. Dolayısıyla masa ile bir bağlantı içerisindeyiz. Bağlantı kurmak demek bu anlamda sürekli olarak nesnenin bir özelliğini dile getirmek demektir. Kahverengi olmak masanın bir özelliğidir ve bunu dile getiren bir kişi yani bilen bir kişi vardır. O halde bilen bir kişi ve bilinen biri olduğunda ve bir bağ (ya da bir özellik) dile getirildiğinde bilgi ortaya çıkmıştır demektir. Hemen hemen bütün bilgilerimiz bu özelliği içlerinde barındırmak zorundadır, aksi takdirde bilgi olmazlar. Bilgiler aynı zamanda doğru ya da yanlış olabilirler. Örneğin başka birisi de aynı masaya bakarak diyebilir ki “bu masa kahverengi değil, siyahtır”. Bu bilgiyi de test edebiliriz, belki de her iki bilen yeniden test ederek doğru bilgiye yani masanın asıl rengine ulaşmayı deneyebilir. Bu durumda acaba insanlar toplam olarak kaç alanda bilgi üretmektedirler; bir genellemeye gidilebilir mi diye sormak mümkündür. Geçekten bilgiler tür itibarıyla çok çeşitli değillerdir.

Çok genelleyecek olursa üç tür bilgiden söz etmek mümkündür, bunlar; bilimsel bilgi, felsefi bilgi ve sanatsal bilgidir.

Bilimsel bilgi en çok bildiğimiz ve belki de günlük hayatımızda en çok kullandığımız bilgi türüdür. “Su 100 derecede kaynar” dediğimizde bu bir bilimsel bilgidir. Çünkü evrenseldir, denetlenebilir, tekrarı yapılabilir, laboratuvar gözlemlerine dayanmaktadır. Bir başka anlatımla bilimsel alanda ve bilimsel metodoloji ile üretilmiş her bilgi bilimsel bilgidir.

Felsefi bilgi ise bilimsel bilgiden farklı olarak laboratuvarında üretilmez. Daha çok filozofların kitaplarında vücut bulur; akılsal ilkelere bağlı kalarak insana, kültürüne ve yaşamına ilişkin bilgiler sunar. Örneğin, “insan aklının yapısını”, “insanın doğasının ne olduğunu” sorar; “insan-tarih-doğa” etkileşimine ilişkin kuramlar geliştirilir ve bizlere bu yolla sunulan bilgiler felsefi bilgilerdir. Bunları tecrübe edebiliriz, test edebiliriz, kabul ya da ret edebiliriz. Bir başka deyişle felsefe bütünüyle tartışmaya açık bilgiler sunar bizlere.

Sanatsal bilgi de diğer bilgi türleri gibi insana ve özellikle tarihte neler olup bittiğine dair bilgiler sunar bizlere. Örneğin, Orta Çağda neler olup bittiğini bizler aslında bu çağda yapılan resimlerden ya da bu dönemde yazılmış romanlardan ya da bu dönemin mimarisinden anlarız, öğreniriz. 19.yy’da Osmanlı’da neler olup bittiğine ilişkin bilgilenmenin bir yolu da bu dönemdeki sanat faaliyetlerine bakmak ve bu yolla bilgi toplamaktır. Geçmişimiz ancak sanatsal bilgilerle aydınlığa kavuşmaktadır. Sanatsal faaliyetleri en iyi şekilde yürüten toplumlar gelecek kuşakları ile en iyi bağları oluşturabilmektedirler.

O halde denebilir ki bu üç tür bilgi aracılığıyla bizler somut hayatımızı kurarız. Bilimsel hayatımızı bilimsel bilgi ile, düşünsel hayatımızı felsefi bilgi ile, duygusal hayatımızı ise sanatsal bilgi ile doldururuz. Bu üç tür bilginin en önemli ortak özelliği ise bilgilerin tartışmaya açık olmasıdır. Yani bizler bilim alanında, felsefe alanında ve sanat alanında söylenen, ileri sürülen her şeyi istediğimiz kadar tartışabilir, eleştirebilir, reddedebilir ya da kabul edebiliriz. Bilgilerin doğruluğunu kanıtlamaya çalışır ya da tamamen terk edebiliriz. Bilgiler somut, naturel, tamamen insan yapımı, değişken ve deneyseldirler. Aklımızla kavrar deneyle/tecrübe ile gösterebiliriz.

Buna karşın inançlar bilgilerden en temel noktalarda ayrılmaktadırlar. Her ne kadar inançlar da bilgiler kadar insana özgü ve tarihsel olsalar da yapıları bakımından farklıdırlar. İlk inançlar kendilerini insanlara bir kültür çerçevesinde gösterirler ve kabul ettirirler. İnançların en büyük özelliği tartışılmaz olmaları ve sadece kabul edilebilir olmalarıdır. Örneğin, bir kimse “ben buna inanıyorum” derse buna karşın akılsal bir şey söylemek mümkün olabilir mi? Yani niçin inanıyorsun sorusu insan hakları ile ne ölçüde uyuşabilir? İnançlar hayatın bir parçasıdır ancak özellikle bilimsel düzeyde

tartışılmaz bir parçasıdır. Örneğin, herhangi bir Hindu'ya neden ineklere inandığı sorulabilir mi? Biraz daha ileri gidilerek bundan vazgeçmesini istemek ve bunu da bilgisel ortamda tartışmak mümkün olabilir mi? Her inanç kendi içinde duygusal bütünlüğünü oluşturmuş olmalıdır ki insanlar bunlara inanabilsinler. Ancak her inanç sisteminin diğer bir inanç sistemine göre “garip” gelecek yanları da mevcut olabilir. Bunların tartışılması mümkün görünmemektedir. İnançlara sadece inanılır. Adı üzerinde inanç olduklarından fikir jimnastiği yapmaya müsait değildirler. İnançlar kendi başlarına birey yaşamında özel bir alana sahiptirler. Tartışılabilir, bilimsel bilgi gibi, yeniden yeniden üretilebilir değildirler. Bir kimse ben şuna şuna inanıyorum dedikten sonra söylenecek söz bitmiş gibidir.

Değer kavramı ise daha ziyade felsefe alanında açıklamasını bulmaktadır. Filozofların birçoğu kendisini değer kavramı ile uğraşarak bulmuştur. Bu uğraşta amaçları insan davranışlarının belli bir sınıflamasına erişmektir. Hangi davranışların doğru, hangi davranışların yanlış olduğunu anlamamızın yolu bunun bir ölçüsünü bulmaktan geçmektedir. Değerler bizlere işte böyle ölçütler yaratma imkânı sağlamaktadır. Değerli bulduğumuz davranışlara göre iyi ya da kötü davranışları sıralarız. Örneğin, kör birini karşından karşıya geçirmemizin değerli bir davranış olduğuna karar vermiş isek diğer davranışlarımızı buna göre değerlendirme fırsatını yakalamışızdır demektir. Değerli davranışlarda korumaya çalıştığımız özellikler değerlerdir; dürüst olma, saygılı olma, sevme-sevilme, hoşgörülü olma gibi özellikler değerlerimizi oluşturmaktadır. Değerlerimizi de tartışabiliriz. Örneğin dürüst olmanın neden iyi olduğunu tartışmak asırlarca sürebilmiştir. Bu alanda da kabullenme yoktur. Bilgi üretme vardır. Bu bilgi alanına etik denmektedir. Etik bilindiği gibi felsefenin asırlardır tartışılan konularını içerisinde barındırmaktadır.

Bizler bilgilerimizi, değerlerimizi oluştururken tartışabilir ve bunları yeniden yeniden üretebiliriz. İnançlar ise daha ziyade kişisel bir platformda değerlendirilmesi gereken kavramlarımızdandır ve bu tür tartışmayı gerektirmezler. İnançlar, bilgiler ve değerlerle karıştırılarak kullanıldığında kavram kargaşası dediğimiz ve Türkçemizde on yıllardır silip atamadığımız ve düşünmemizi ve ortak bir dil geliştirmemizi engelleyen bir durumla karşı karşıya kalmaktayız.

Din Olgusuna Sosyolojiyle Yaklaşmak

Hiç şüphe yok ki, din olgusunun bireysel eğilimlerle ilgisi olduğu kadar, kutsal olanla da ilgisi var; kutsal olanla ilgisi olduğu kadar sosyal olanla da ilgisi var; sosyal olanla ilgisi olduğu kadar tarihle de ilgisi var. Bir başka deyişle dini akademik bir disiplin içerisinde incelemek çok yönlü bir yaklaşımı

zorunlu kılmaktadır. Birçok sosyal olay/olgu gibi dini de sadece bir perspektiften ele almak mümkün görünmemektedir.

Din, içerik ve özü bakımından her şeyden önce bir ilahiyat (teoloji) araştırmasını gündeme getirmektedir. Bunun için sadece ülkemizde değil Batı ülkelerinde de birçok ilahiyat fakültesi bulunmaktadır. İlahiyat fakültelerinde, Din'in tarihi, düşünsel yanı, psikoloji ile olan ilişkisi ve sosyolojik yanı derinlemesine incelenmektedir. Böylece birçok boyutu ile ele almak, araştırmak mümkün olabilmektedir. Dinin buyruklarının anlamı, dinsel metinlerin içerikleri, getirdikleri, önerdikleri düzenin özellikleri, birey ve kültür açısından taşıdıklarının önemi, akademik disiplin içerisinde incelenebilmektedir. Günümüzde disiplinize olmuş akademik gelenek bu tür araştırma sürecinde tek tür de değildir. Bilindiği gibi hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde tarih boyunca dinin içeriği ve dinsel uygulamalar birçok çevrelerce ve bireysel merak ve ilgi çerçevesinde derinlemesine incelenmiş ve bu konularda oldukça ciddi bir bilgi birikimi vücuda gelmiştir. Ancak din ile sosyal olan arasındaki ilişkilerin incelenmesi bu ölçüde eski değildir.

Bilindiği gibi sosyoloji bir bilim olarak 19.yy'da ortaya çıktı. Çıkış kaynağı ilk zamanlarda Fransa oldu. Zamanla da tüm Avrupa ülkelerine yayıldı. Diğer Avrupa ülkelerine yayılırken Osmanlı aydınlarınca keşfedildi ve birçok konuya hiç de benzemeyen bir şekilde hemen hemen Avrupa ile eş zamanlı olarak Osmanlı düşünsel hayatında yerini aldı. Osmanlı aydınları Fransız aydınlarının yaptığına benzer bir şekilde ekonomi ve siyasi açıdan her geçen gün daha da kötüye giden Osmanlı devletini çöküşten kurtarabilmek için Comte, Le Play, Durkheim, Bergson gibi düşünürlerin görüşlerini aldılar ve bir sonuç çıkarmaya çalıştılar. Fransızlar da sanayi devriminin Fransız toplumu üzerindeki olumsuz ve parçalayıcı etkisini ortadan kaldırabilmek için sosyoloji bilgilerini geliştirmeye ve kullanmaya çalışmışlardı. Genel olarak sosyoloji, özellikle 19.yy'da toplumları çöküşten ve yok olmaktan kurtarmak için kullanılırken, toplumu her boyutu ile incelemeyi zorunlu kılmıştı. Düşünürler/sosyologlar toplumu oluşturan yapıyı incelemeye çalışırken, muhakkak ki bireyleri ve davranışlarını derinden etkileyen dinsel inanç ve tutumları da incelemek durumunda hissettiler kendilerini. Acaba din toplumların kurulmasında, gelişmesinde, devam etmesinde ve de çöküşünde bir rol oynamakta mıydı? Soru tersinden sorulacak olursa, gelişmiş ya da gelişmemiş toplumlarda dinin etki boyutu nedir? Dinsel inanışlar ile toplum tiplerine göre farklılık gösteriyor mu, gösteriyorsa bu farklılıkların özü, önemi ve anlamı neydi? Gerçekten de 19.yy'da bu tür soruları sorarak kuramcılar önemli bilgilere erişmişlerdi. Toplum sınıflamalarında o toplumun sahip olduğu inanç sisteminin de özelliklerini göz önünde bulundurarak çeşitli kestirimlerde bulunmayı mümkün hale getiriyorlardı. Örneğin ilkel adı verilen Afrika ve

özelikle Avustralya yerlilerine yönelik araştırmalar, inanç sistemlerinin özelliklerinden hareket ederek o toplumların farklı yanlarını sergilemek istiyor yani onları kategorize edebiliyorlardı. Ya da kendi toplumlarına yönelik de aynı metodolojiyi kullanabiliyorlardı. Örneğin Fransa'nın tarihine bakarak dinin bu toplumu tarihte hangi yönlerde etkilediğini anlayarak bir yüz yıl sonra nasıl bir toplumun hedeflenebileceği yolunda kestirimlerde bulunulabiliyordu. İlerde değineceğimiz Come'un kestirimleri buna en iyi örnek teşkil etmektedir. Kısaca din, kuruluşundan beri toplum kuramcılarının üzerinde durdukları bireysel ve toplumsal yaşamın en önemli parçalarından biri olagelmıştır.

Dinin sosyoloji gibi pozitif metodoloji ile çalışan disiplinlerin araştırma konuları arasına girmesinde en azından teoloji açısından bir sakınca olabilir mi? Ya da bu iki alan din ile hangi bakımlardan ilgilenmektedir, araştırma konuları birbirleri ile çakışabilir mi? Gerçekten de akademik hayatta disiplinlerin sınırları sorunu en çok rastladığımız ve mesai sarf ettiğimiz konulardan biridir. Pratik hayatta hiçbir akademisyen ya da araştırmacı kendi alanına başka disiplinlerce nüfuz edilmesini hoş karşılamaz. Ancak, araştırma konusu ettiğimiz din olgusu o kadar çok boyutlu ki neredeyse her alanla ilgili olan bir yanı var. Örneğin, bir toplumun ekonomisi ile de ilgili, siyaseti ile de. O halde konuların sınırları yeteri kadar belli bir şekilde çizildiğinde alanlar arası atlama, geçiş söz konusu olmayacaktır. Bu noktalar göz önünde bulundurarak denilebilir ki, teoloji, dinin daha çok özü ve içeriği ile ilgilenirken, sosyoloji ya da din sosyolojisi din olgusunu sosyal bir atmosferde ele almaya çalışmaktadır. Sosyoloji, dinin toplumsal boyutunu, onu, toplumsal değer sistemi ile, sınıflar ile, değişme ile, parçalanma-bütünleşme ile, göç ile, toplumsal hareketlerle, ekonomik değişimlerle ilişkilendirerek ele almak istemektedir. Dolayısıyla aslında ilahiyat konularıyla her hangi bir şekilde yolunun kesişmesi çok mümkün değildir. Sosyoloji dinin içeriğine bir yorum getirmeden olup biteni anlamaya, ancak toplumsal yapıdaki din etkisi ile değişimlere bir yorum getirerek toplumu analiz etmeye çalışmaktadır. Sosyoloji için asıl uğraş dinin doğru anlaşılması doğru uygulanması ve yansıtılması değil, toplumsal olan ile din arasındaki tarihsel bağların ortaya çıkarılmasıdır. Bu vesileyle, dinin toplum ve dolayısıyla birey üzerindeki etkilerini kavramaya çalışmaktır. Bu bakımdan sosyoloji dinlerin kökenleri ile ilgilenmiş, bir toplumdaki toplumsal hayatta dinin yerini keşfetmeye çalışmış ve bu yerin ne ölçüde toplumun gelişmesine katkı yaptığını anlamaya uğraşmıştır. Bir başka anlatımla sosyoloji din olgusuna kuramsal olarak bakarken dahi, aslında somut ilerlemeleri ve değişimleri göz önüne almak istemektedir. Sosyoloji dini bir "kurum" olarak görüp toplum içindeki anlamını rolünü ve yerini anlamaya çalışmaktadır. Bu bakış açısıyla da diğer disiplinlerden ayrılarak normatiflikten uzaklaşarak daha çok günümüzde bilimsel diye adlandırdığımız bir perspektif geliştirmeye çalışmaktadır.

Sonuç

Ülkemizin içinden geçmekte olduğu hızlı değişim sürecinde kavramlar anlamlarını sık değiştirmekte özellikle siyasi bakış açılarımızdan etkilenmektedirler. Kavramlar insanlar arası iletişimin sağlıklı olması için vardır. Kavram kargaşası içerisinde bireylerin birbirleri ile anlaşabilmesi mümkün olmamaktadır. Bilgi, inanç ve değerler arasında yapılacak ayırım böyle bir anlaşmaya yardımcı olmaktadır. Örneğin sosyoloji bir bilim olarak hiç şüphe yok ki bilimsel bir alandır. İleriye sürdüğu bilgiler tarih boyunca tartişılmaya açıktır. Oysa inanç sistemleri ülkemizde olduğu gibi diğer ülkelerde de teoloji (ilahiyat) alanı ile örtüşmektedir. Bu alanı oluşturan önerme dizgeleri inançlardan oluşmaktadır ve temelde tartişılamaz, değiştirilemez türdendir. Din ile sosyoloji de ilgilenmektedir. Ancak bunu ilahiyattan farklı olarak tarihle ilişkilendirerek, bilimsel bilgiler çerçevesinde yapmaktadır. Dolayısıyla bu tür çalışmaları, bilimsel alanlarımızı genişlettiği kadar inanç dünyasının da daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Hızlı toplumsal değişim içinde bilimsel ve inançsal alanların nasıl değişime uğradığını ancak bilimsel terimler vasıtasıyla objektif olarak anlamamız mümkün olacaktır.